DE SOCIOLOGISCHE BRIL

Tijdschrift Sociologie

Tijdschrift Sociologie 6: 254-259
© de auteur(s) 2025 © CC BY NC ND 4.0
https://doi.org/10.38139/ts.95453
www.tijdschriftsociologie.eu

Boekbespreking

Tussen de status van opleiding en het gemis van macht

Jochem van Noord
work@jvnoord.eu
www.jochemvannoord.eu

Dylan van Rijsbergen (2024) *De net-niet elite: Hoogopgeleiden tussen macht en meritocratie* Zutphen: Walburgpers 216 pagina's, € 25,99, ISBN: 9789462499355

De opkomst van radicaal-rechtse en 'culturele' politiek is gepaard gegaan met toegenomen aandacht voor de rol van onderwijsniveau in politiek gedrag en overtuigingen. In deze publieke aandacht staan de 'hoger opgeleiden' tegenover de 'lager opgeleiden'. Het wekt de indruk dat deze (misschien wel) kloof tussen hoger en lager opgeleiden de belangrijkste tegenstelling is in politiek en samenleving. In veel opzichten is dit zo: bij veel recente politieke gebeurtenissen in binnen- en buitenland spelen verschillen in opleidingsniveau een belangrijke rol. Overwinningen van Trump, de PVV en andere radicaal-rechtse partijen, Brexit, maar ook de *culture wars* op sociale media worden gemarkeerd door de tegenstelling tussen de 'progressieve hoger opgeleiden' en de 'populistische lager opgeleiden'. Ook breder dan politiek is er in toegenomen mate aandacht voor verschillen tussen opleidingsgroepen. Verschillen in gezondheid en levensverwachting, cultuur en levensstijl, etc. worden vandaag meer dan ooit begrepen in termen van opleidingsniveau.

Tegelijkertijd lijkt deze opkomst en aandacht ook gepaard te gaan met een immer verzwakkend politiek links. In de *culture wars* en opleidingskloof delft links inderdaad vaak het onderspit. Recente analyses die wijzen op de rol van onderwijsniveau op stemgedrag op linkse partijen – waarbij de gemiddelde linkse stemmer steeds hoger opgeleid is geworden – stellen dat links het contact met de 'gewone mensen' is

kwijtgeraakt en linkse partijen van de elite zijn geworden. Welke elite? De hoger opgeleide elite natuurlijk.

In het boek *De net-niet elite* bekritiseert Dylan van Rijsbergen niet alleen deze, te gemakkelijke, gelijkstelling tussen 'hoger opgeleid' en 'elite', maar ook hoger opgeleiden zelf – als klasse – die wat hem betreft te veel afgeleid zijn van datgene waar het in politiek en economie echt om draait: macht. En dan met name het machtsverschil tussen de één procent meest vermogende (de 'ware elite') en de 99 procent. Een 99 procent waar zowel lager opgeleiden als de meeste hoger opgeleiden onderdeel van zijn, maar waar vreemd genoeg weinig solidariteit binnen bestaat. Het boek geeft een interessant inzicht in de rol van onderwijsniveau in maatschappij en politiek en probeert hiermee een dieper begrip te geven van hoger opgeleide werkers. De centrale vragen zijn: hoe moeten we het fenomeen van hoger opgeleide werkers begrijpen en wat betekent dit voor linkse en progressieve politiek?

Klasse, macht, en de net-niet elite

Vandaag de dag zijn we haast vergeten wat klasse is, hier en daar een "ouderwetse linkse zemelaar" (p. 37) daargelaten. Van Rijsbergen neemt dus de tijd om uiteen te zetten wat hij verstaat onder klasse en bespreekt verschillende perspectieven op klasse en sociaaleconomische verschillen. Hierbij baseert hij zich op een drievoudig onderscheid van klassenbegrippen (ontleend aan Wright): hulpbronnen, sociale sluiting en macht. De eerste is een perspectief dat onderscheid maakt op basis van individuele karakteristieken en eigenschappen zoals etnische achtergrond, inkomen, diploma's en andere hulpbronnen die je een welvarender leven geven. Door deze individualistische, of zelfs atomistische, lens is klasse eigenlijk nauwelijks aanwezig in sociologische zin. Meer relationeel is het perspectief van sociale sluiting. Dat draait om hoe groepen belangrijke middelen en kansen monopoliseren door toegang ertoe te beperken tot de 'juiste' mensen – een neo-Weberiaans perspectief voornamelijk bekend van Parkin (1979). Het derde perspectief is gebaseerd op de Marxistische traditie die macht, op basis van de factor kapitaal, centraal stelt. Beklagend dat 'klasse' in de loop der tijd is gereduceerd tot makkelijk te meten hulpbronnen en er te weinig aandacht is voor dominantie en exploitatie, nestelt Van Rijsbergen zich duidelijk in deze Marxistische traditie. Alhoewel dit overzicht nuttig is voor het perspectief van Van Rijsbergen, is het wellicht te simplistisch voor de gemiddelde socioloog. Wat bijvoorbeeld voorgesteld wordt als Weberiaans, is voornamelijk 'Parkiniaans': sociale sluiting werd door Weber voornamelijk geformuleerd als onderdeel van de dynamiek tussen *Standen*, maar door Parkin gebruikt voor zijn interpretatie van klasse. Weber en Marx denken niet hetzelfde over klasse, maar bezit van economische productieve krachten speelt ook een belangrijke rol in Webers ideeën over klasse.

Het centrale probleem van *De net-niet elite* (namelijk hoe hoger opgeleide werkers te begrijpen) laat zich hiermee echter nog niet oplossen. De rol van

onderwijs en het onderscheid tussen verschillende opleidingsgroepen zorgt ervoor dat een focus op enkel bezit van economisch kapitaal niet voldoende is om de positie van deze groep te begrijpen. Hiervoor pakt Van Rijsbergen het idee van de *professional-managerial class* (PMC), waarbij hoger opgeleiden een klasse vormen van werkers die zelf geen (of nauwelijks) bezit hebben, maar voornamelijk werken *in dienst van* kapitaal. Ze helpen de kapitalistische orde te bewaken door hun (mede) zeggenschap over cultuur en ideologie en in sommige gevallen directe supervisie van de arbeidersklasse. De PMC heeft een paradoxale positie met 'tegenstrijdige klasse belangen' gedeeld met arbeidersklasse én kapitaal. Niet aangehaald maar vergelijkbaar is de formulering van Bourdieu (1984: 232): "de gedomineerde fractie van de dominante klasse". Een groep die genoten heeft van sociale mobiliteit door de expansie van het hoger onderwijs en die nieuwe carrières heeft gevonden in de almaar uitdijende bureaucratieën en administraties, maar zich nooit volledig economisch heeft losgemaakt van de arbeidersklasse, noch onderdeel is geworden van de elite. Een net-niet elite, maar ook niet-echt arbeidersklasse.

De aard van de net-niet elite

De net-niet elite bestaat uit hoogopgeleide werkers, of hoofdwerkers, al laat een discussie over terminologie al zien hoe ingewikkeld het is om de specifieke groep mensen waar het over gaat te definiëren. Hoofdwerkers zijn hoger opgeleid, maar hun werk is niet enkel alleen theoretisch, maar ook vaak met de handen (bijvoorbeeld een chirurg). Mensen die geen hoofdwerker zijn, zijn daarom nog geen handwerkers omdat zij vaak niet enkel met hun handen werken (bijvoorbeeld in een callcenter). De duidelijkste grens rondom de net-niet elite is dat ze niet onderdeel van de bovenklasse zijn, want ze hebben geen betekenisvol kapitaalbezit en zijn geen onderdeel van de één procent meest vermogenden. Fijn is dat Van Rijsbergen niet het simplistische idee reproduceert dat lager en hoger opgeleid direct gelijk te stellen is aan arbeiders- en middenklasse of manuele en niet-manuele arbeid. Dit is een vaak geziene reflex binnen discussies over de opgave van links door een nostalgische projectie op radicaal-rechtse stemmers die ooit de linkse achterban zouden zijn geweest. Hoger opgeleiden zijn in dit boek hoofdwerkers omdat ze vaak met hun hoofd werken, maar ook vanwege de associatie tussen hoofd en hiërarchie: hoger opgeleiden hebben vaak ook een leidinggevende positie over andere werkers.

Interessanter is echter Van Rijsbergens discussie over de aard van de net-niet elite, die zich onderscheidt van de arbeidersklasse in hun identiteit. Deze identiteit wordt sterk gevormd door hun relatie met hun carrière, die op een sterk meritocratische moraal wordt gestoeld. Een moraal waarbij succes is behaald door een combinatie van hard werken en talent of intelligentie. Maar ook door een bepaald zelfdiscipline – jezelf opleggen dat je hard werkt, maar wat ook inhoudt dat je je werk je leven maakt. Geen *9-to-5* mentaliteit, maar die van een *professional* die zijn carrière op één zet. De net-niet elite is sterk gedreven door het najagen van status behaald door individuele prestaties, zoals een succesvolle carrière.

Deze constante competitie laat ook zien dat de status van hoger opgeleiden precair is: ze moeten blijven presteren om een succesvolle carrière te hebben. Dit is een gelijkaardige observatie als Markovits in *The Meritocracy Trap* (2019): de dominantie van meritocratie leidt niet eens tot geluk bij de winnaars, die hard moeten werken en zich constant op de rand van burn-out bevinden om hun positie op de statusladder te behouden.

De term 'net-niet elite' wijst dan ook op een valse belofte van onderwijs: met een diploma zou je aan de goede kant van de samenleving moeten staan, maar dat is vandaag de dag steeds onzekerder. Een hoger onderwijs diploma is eerder een toegangsbewijs tot een arena. Een arena waarin de potentiële winsten onzekerder zijn geworden, en, door onderwijsexpansie, het aantal concurrenten is gegroeid. Hiermee heeft valangst, oftewel de constante angst om maatschappelijke status te verliezen, zich meester gemaakt van veel hoger opgeleiden. Een val- of statusangst in relatie tot lager opgeleiden: het ontbreken van een succesvolle carrière als professional betekent dat de uiteindelijke maatschappelijke positie niet meer te onderscheiden is van iemand zónder hoger diploma. Terecht geeft Van Rijsbergen aandacht voor het feit dat veel hoger opgeleiden ook neerkijken op lager opgeleiden – ondanks hun vaak progressievere houdingen tegenover andere vormen van vooroordelen.

Deze spanning laat zien dat er ook een ladder binnen de groep hoger opgeleiden bestaat: zij die succesvol hun diploma vertalen in economisch en maatschappelijk succes, zij die daar niet in slagen, en alle gradaties van succes daartussen. Een andere vorm van heterogeniteit, maar wellicht gerelateerd aan de vorige, waar Van Rijsbergen op wijst is de tegenstelling tussen 'Brahmaans links' en 'zakelijk rechts' (termen ontleend aan Piketty 2018). Ondanks het stereotype beeld van de hoger opgeleide als links en progressief, zijn veel hoger opgeleiden inderdaad ook rechts en stemmen ze eerder op rechtse partijen als (in Nederland) VVD of CDA. Dit gaat ook gepaard met grote verschillen in sociaal-culturele opvattingen. Hoger opgeleiden zijn dus, alhoewel gemiddeld gezien progressiever dan lager opgeleiden, wat betreft politieke opvattingen verre van homogeen. Ondanks deze verschillen is het, zoals Van Rijsbergen stelt, zeker mogelijk dat veel van deze houdingen van (beide groepen) hoger opgeleiden beïnvloed worden door een meritocratisch en individualistisch wereldbeeld. Een voorkeur voor meer systemische veranderingen wordt dan getemperd door het idee het huidige systeem legitiem is en ongelijkheid voortkomt uit individuele verschillen in aanleg en inzet, en dus dat veranderingen voornamelijk vanuit individuen zelf moet komen. Deze positie en aard van de hoger opgeleiden als groep zou radicale politiek dan onwaarschijnlijk maken.

Economische en symbolische status

Met de doorgaans grotere *materiële* welvaart en hogere posities in bureaucratische organisaties, de *status* die deze beroepen verlenen en van het hoger-opgeleid-zijn zelf en de assumpties die we maken over hoger opgeleiden (competentie, cognitieve

vermogens), maar ook de *culturele* verschillen tussen hoger en lager opgeleiden, blijft de vraag hoe we de net-niet elite moeten begrijpen eigenlijk onvolledig beantwoord. Van Rijsbergen stelt de net-niet elite voornamelijk voor als klasse, bijvoorbeeld als PMC, maar benadrukt tegelijkertijd ook dat de positie van hoger opgeleiden als onderscheiden van lager opgeleiden precair is en gestoeld op een hogere status dan de arbeidersklasse. Moeten wij hoger opgeleide werkers dan zien als een klasse of als statusgroep? Het is duidelijk dat hoger opgeleiden doorgaans meer materiële welvaart bezitten dan lager en midden opgeleiden, maar dit lijkt op het individualistische perspectief dat voornamelijk onderscheid maakt tussen hulpbronnen. Hoger opgeleiden bezitten nauwelijks meer economische macht vanwege het beperkte bezit van kapitaal. Ze houden wel belangrijke posities in maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven en hebben daarmee inderdaad een zekere macht, ook wat betreft ideologie en cultuur. Maar dit punt blijft schuren als tegelijkertijd het punt gemaakt wordt dat de daadwerkelijke macht bij de één procent meest vermogende zit en hoger opgeleiden voornamelijk (bewust of onbewust) de belangen van de één procent dienen. Een centraal uitgangspunt van het boek is ook dat hoger opgeleiden juist géén andere klasse zijn dan overige werkers, dat zij fundamenteel dezelfde belangen zouden delen, maar dat werkelijke solidariteit tussen de twee onderwijsgroepen ontbreekt. Een nieuwe weg vooruit voor linkse politiek is dan het herstellen van deze solidariteit.

Het boek wijst terecht op veel overeenkomsten tussen hoger en lager opgeleide werkers, maar tegelijkertijd ook veel culturele, ideologische en materiële *verschillen* tussen hen. Het geeft helaas weinig houvast om deze verschillen te overbruggen. Betekent dit het opgeven van postmaterialistische politieke strijd? Voor Van Rijsbergen niet, die benadrukt dat ook emancipatie van vrouwen, en etnische of seksuele minderheden belangrijke strijdvelden zijn, maar juist op dit vlak staan lager en hoger opgeleiden vaak lijnrecht tegenover elkaar. Meer politieke aandacht voor ongelijkheid in economische macht is goed, maar dat neemt niet weg dat vroeg of laat de kloof tussen opleidingsgroepen werkers, opnieuw parten kan spelen. Voor linkse politiek is er de noodzaak van het verbinden van werkers, maar ook de hardnekkigheid van wat hen verdeelt.

Het is de vraag of terugvallen op klassieke analyses die economische macht centraal stellen voldoende is. Juist veel kritiek op marxistische klasse-analyses draait om het verenigen, of op z'n minst onderscheiden, van processen van klasse en cultuur, status of symbolische macht. Dit doen bijvoorbeeld Weber met het onderscheid tussen klasse, stand en partij, Bourdieu met cultureel en economisch kapitaal, of Nancy Fraser met het (ook neo-Weberiaanse) onderscheid tussen "*(mis)recognition and redistribution*" (2003). Deze auteurs maken expliciet dat economische processen en symbolische processen (dat wil zeggen status, erkenning, prestige) deels losse processen zijn, maar ook dat mensen waarde hechten aan beide. Terugleunen op Marx kan ons herinneren aan fundamentele economische ongelijkheden van macht, dominantie en exploitatie, maar geeft dit

genoeg middelen om dat wat de niet-elite en de net-niet elite verdeelt ongedaan te maken en een nieuwe basis van werkers-solidariteit te bouwen? Het risico blijft dat alles symbolisch wordt verwezen tot niets meer dan vals bewustzijn of opium voor de niet-elite.

Desalniettemin is *De net-niet* elite een boek dat inspirerend werkt. Het sluit aan bij recente boeken die, ook vanuit links perspectief, aandacht vestigen op geprivilegieerde hoger opgeleiden. Ook wanneer dit 'de eigen' progressieve hoger opgeleiden raakt. Het boek heeft ook aandacht voor het feit dat klasse relationeel is: ongelijkheid is meer dan een ongelijke verdeling van welvaart, het is een resultaat van een ongelijke verdeling van macht en invloed over die processen die welvaart verdelen. Westerse politiek is geherstructureerd naar een veld waarbij economische posities en culturele posities (langs demografische lijnen van, respectievelijk, rijkdom en opleidingsniveau) niet altijd gelijk lopen. Veel politieke partijen en bewegingen zijn hierin verdwaald geraakt en het terugvinden van de weg draait om het begrijpen van vernieuwingen, maar ook van datgene wat ons aan het oog is ontglipt. *De net-niet* elite probeert ons te herinneren aan dat wat ons ontglipt is: de macht van de vermogenselite, maar ook de gedeelde belangen van 'werkers, hoger opgeleid of niet'.

Literatuur

Bourdieu P (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.

Fraser N (2003) Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation. In N Fraser en A Honneth (Red.) *Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange* (pp. 7-109). Verso.

Markovits D (2019) *The Meritocracy Trap*. Penguin Books, Limited.

Parkin F (1972) *Class inequality and political order*. Paladin.

Piketty T (2018) Brahmin Left vs Merchant Right: Rising Inequality and the Changing Structure of Political Conflict (Evidence from France, Britain and the US, 1948–2017). *WID.world Working Paper*.

Over de auteur

Jochem van Noord is politiek socioloog geïnteresseerd in onderwijs, ongelijkheid en politiek. Voorheen verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel en de Rijksuniversiteit Groningen waar hij onderzoek heeft gedaan naar o.a. onderwijs-gebonden status, onderwijsconflict en politieke polarisatie door de lens van sociale identiteit, de rol van instituties, en ideologie.